

Удзельнікі польскай дэлегацыі на Рыжскай мірнай канферэнцыі аб перагаворах расійска-ўкраінскай дэлегацыяй аб вызначэнні мяжы паміж Польшчай і Беларуссю

Уладзімір Снапкоўскі, доктар гістарычных навук, прафесар

Шэраг членаў польскай дэлегацыі, уключаючы яе старшыню Яна Домбскага, а таксама Станіслава Грабскага і Аляксандра Ладася, пакінулі ўспаміны аб ходзе савецка-польскіх мірных перагавораў у Мінску і Рызе ў 1920 — пачатку 1921 г., у тым ліку па пытаннях усталявання польскай усходняй мяжы, якія паявіліся ўжо ў 1930-х гг.¹

Старшыня польскай дэлегацыі Я. Домбскі расказаў у сваіх успамінах аб афіцыйных і тайных перагаворах са старшынёй расійска-ўкраінскай дэлегацыі Адольфам Абрамавічам Іофе, якія між іншым тычыліся і мяжы паміж Польшчай і Беларуссю. Гэта інфармацыя змешчана ў кнізе Я. Домбскага «Рыжскі мір. Успаміны, перагаворы, тайныя дамовы з Іофе, лісты з 15 ілюстрацыямі і 1 мапай», што выйшла ў Варшаве ў 1931 г. у сувязі з 10-й гадавінай

¹ Гл.: Dąbski, J. Pokój ryski. Wspomnienia, pertraktacje, tajne układy z Joffem, listy z 15 ilustracjami i 1 mapą. Warszawa, 1931; Pruszyński, M. Rozmowa historyczna ze Śń. Grabskim // Złoty Historyczne. а 36. Paryż, 1976. S. 46–47 (апублікавана ў часопісе «Bynt Młodych». Listopad 1935); Grabski, S. Pamiętniki. T. 2. Warszawa, 1989. S. 158–178; Pruszyński, M. Jak straciłszy Mińsk i federację z Białą Rusi // Zeszyty historyczne. а 36 (1976). Paryż. S. 50–58 (апублікавана ў часопісе “Bynt Młodych”. 25 stycernja 1936); Ładoś, A. Wasilewski w rokowaniach ryskich. (Wspomnienia osobiste) // Niepodległość. 1937. T. XVI. Zesz. 1. S. 236–238. Урыўкі з гэтых прац змешчаны ў 1-м томе выдання: Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914–1991 гг.): зб. дак. і матэрыялаў: у 4 т. Т. 1. 1 жніўня 1914 – 18 сакавіка 1921 гг. Ч. 1: 1 жніўня 1914 – 31 снежня 1919 гг.; Ч. 2: 3 студзеня 1920–18 сакавіка 1921 гг. / склад: А.Ф. Вялікі [і інш.]; рэдкал.: С.М. Мартынаў [і інш.]. Мінск: Юніпак, 2008, падрыхтаваным да публікацыі калектывам беларускіх гісторыкаў, створаным на базе кафедры міжнародных адносін БДУ.

Рыжскага мірнага дагавора¹. У яго кнізе гаворыцца пра падвойныя (паралельныя афіцыйным дыскусіям на пленарных пасяджэннях і пасяджэннях Галоўнай камісіі) і тайныя перагаворы паміж старшынёй польскай дэлегацыі і А. Іофе, якія прапанаваў праводзіць А. Іофе для вырашэння найбольш важных і спрэчных спраў. Першая канфідэнцыяльная канферэнцыя адбылася 1 кастрычніка 1920 г. у прысутнасці сакратароў дэлегацый: А. Ладася з польскага боку і І. Лорэнца з савецкага боку. Потым адбыліся яшчэ 4 такія размовы, пакуль пытанне аб усходняй мяжы Польшчы і іншыя спрэчныя пытанні не былі канчаткова вырашаны.² На факт правядзення Я. Домбскім тайных перагавораў з кіраўніком расійска-ўкраінскай дэлегацыі адмоўна рэагаваў польскі міністр замежных спраў Е. Сапега і польскія нацыянальныя партыі, аб чым Е. Сапега пісаў Я. Домбскаму ў лісце ад 10 кастрычніка 1920 г., дзе казаў, што Савет абароны дзяржавы не даваў апошняму пазітыўных інструкцый у гэтых адносінах. Міністр замежных спраў таксама лічыў, што Я. Домбскі паспяхуў з падпісаннем прэлімінарнага мірнага дагавора з савецкай Расіяй і УССР ад 12 кастрычніка 1920 г., у выніку чаго гэты дагавор, на яго думку, меў недахопы з пункту гледжання інтарэсаў Польшчы³.

У пачатку кастрычніка 1920 г. сярод польскай дэлегацыі адбылася грунтоўная дыскусія аб канчатковым удакладненні усходняй мяжы Польшчы. Пасля доўгіх дэбатаў, нарэшце, згадзіліся на лінію мяжы, пададзеную старшынёй польскай дэлегацыі ў другой канфідэнцыйнай размове старшыні расійскай дэлегацыі: на памежную лінію Збруч, Роўна, Сарны, Лунінец, на захад ад Мінска, Вілейка, Дзісна да Дзвіны⁴.

На канфідэнцыйным пасяджэнні старшынь дэлегацый 2 кастрычніка Я. Домбскі ўдакладніў лінію прахаджэння мяжы, паводле якой лінія Роўна, Сарны, Лунінец, Баранавічы павінна была б цалкам належаць Польшчы і быць забяспечана пасам па меншай меры ад 30 да 40 км на ўсход. Далей на поўнач мяжа ішла б уздоўж

¹ Урыўкі з кнігі і перапіскі Я. Домбскага змешчаны ў публікацыі: Снапкоўскі, У. З успамінаў і перапіскі старшыні польскай дэлегацыі на Рыжскай мірнай канферэнцыі Я. Домбскага аб тайных перагаворах са старшынёй расійска-ўкраінскай дэлегацыі А.А. Іофе на конт мяжы паміж Польшчай і Беларуссю // Российские и славянские исследования: науч. сб. Вып. 3 / редкол.: А.П. Сальков, О.Я. Яновский (отв. ред.). Мінск: БГУ, 2008. С. 235–244.

² Dabski, J. Op. cit. S. 98.

³ Документы и материалы по истории советско-польских отношений. Т. 3 (апрель 1920 г. — март 1921 г.). М., 1965. С. 425–426.

⁴ Dabski, J. Op. cit. S. 98.

мяжы Вілейскага і Дзісенскага паветаў так, каб Польшча атрымала калідор і агульную мяжу з Латвіяй. На пытанне А. Іофе, дзе больш-менш павінна была б праходзіць мяжа пад Мінскам, ён згадаў Койданава, як прапанаваны памежны пункт¹. Як вядома, Койданава заставалася памежным пунктам паміж Беларуссю і Польшчай да 1939 г.

У інструкцыі, дадзенай польскай дэлегацыі Саветам абароны дзяржавы разам з Саветам Міністраў пры поўнай згодзе ўсіх членаў мірнай дэлегацыі, за аснову перагавораў накіраваны будучай польска-савецкай мяжы была прынята лінія, якая праходзіла каля Баранавіч, на 60 кіламетраў на ўсход ад устаноўленай потым у Рызе польскай усходняй мяжы².

Паводле С. Грабскага, узгадненне пытання аб савецка-польскай мяжы ў першыя два тыдні перагавораў выглядала досыць няўдала. На пасяджэнні Галоўнай камісіі 28 верасня А. Іофе прапанаваў гатовы праект прэлімінарнага дагавора і падаў у ім больш-менш такую мяжу па Бугу, якую прапанаваў у Мінску ранейшы старшыня расійска-ўкраінскай дэлегацыі І. Данішэўскі. Польская дэлегацыя не жадала над гэтым праектам нават дыскутаваць. Таму С. Грабскі звярнуўся да Я. Домбскага, каб ён заявіў, што савецкая прапанова з'яўляецца для палякаў нечаканай, што яны павінны яе дакладна вывучыць і ў сувязі з гэтым патрабуюць адтэрміноўкі далейшых нарад. Пасля вяртання з перагавораў С. Грабскі прапанаваў узяць адпачынак на некалькі дзён, падкрэсліўшы, што час, дзякуючы польскім поспехам на фронце, працуе на карысць Польшчы, а не супраць яе. Як пісаў далей С. Грабскі, гэта мела выдатны вынік. Ужо 1 кастрычніка А. Іофе праз спецыяльнага пасрэдніка прапанаваў Я. Домбскаму канфідэнцыйна спаткацца для абмеркавання найбольш спрэчных спраў, пры адкрытым абмеркаванні якіх трэба было вельмі лічыцца з водгаласам кожнага сказанага слова ў публічнай думцы не толькі ўласнага грамадства, але і замежжа³.

Прапанаваная такім чынам «тайная дыпламатыя» пачалася ў той жа дзень а 10-й гадзіне вечара і працягвалася доўга ўначы. У наступны дзень Я. Домбскі прадставіў польскай дэлегацыі дакладную справаздачу са сваёй фармальна «канфідэнцыйнай», аднак на самой справе цалкам афіцыйнай размовы з А. Іофе. Падчас яе старшыня савецкай дэлегацыі заявіў, што яго ўрад не можа згадзіцца на мяжу, якая не пакідала б у руках савецкай Расіі чыгуначнай лініі Броды–Сарны–Баранавічы. У сувязі з гэтым

¹ Dabski, J. Op. cit. S. 110.

² Grabski, S. Op. cit. T. 2. S. 158.

³ Ibid. S. 176.

С. Грабскі адзначыў: «Гэта быў ужо вялікі крок наперад на шляху да прэлімінарнага міру». Аднак Я. Домбскі запатрабаваў гэтую чыгунку менавіта для Польшчы, указваючы, што Польшча як колькасна слабейшая краіна павінна мець лепшыя, чым савецкая Расія¹, стратэгічныя ўмовы на сваім памежжы. У наступны дзень Я. Домбскі прапанаваў А. Іофе вызначаны польскай дэлегацыяй праект усходняй мяжы. А. Іофе напачатку выказаў вялікія прырочанні супраць яе, аднак потым заявіў, што перадаць польскія памежныя патрабаванні свайму ўраду. Праз тры дні, 5 кастрычніка, ён заявіў Я. Домбскаму, што савецкі ўрад поўнасьцю прымае прапанаваную палякамі мяжу пры ўмове, што мірны дагавор будзе сфармуляваны спосабам, які здыме ўражанне навязанага перамогшым бокам пераможанаму².

Я. Домбскі адзначаў, што сярод польскай дэлегацыі былі вельмі значныя разыходжанні ў пазіцыях. Некалькі членаў дэлегацыі выступілі за федэратыўнае вырашэнне, але гэтую думку не падзяляла большасць членаў дэлегацыі. У прыватнасці, узніклі спрэчкі аб тым, уключаць Мінск у Польшчу ці не. Думкі падзяліліся з прычыны розных пазіцый членаў дэлегацыі па беларускім пытанні. Пры галасаванні аднак большасць дэлегатаў выказалася за тое, каб пакінуць Мінск па-за межамі Польшчы³. Пра рознагалоссі сярод членаў польскай мірнай дэлегацыі наконт таго, ці ўключаць у тэрытарыяльныя патрабаванні Мінск і Мінскую губерню, пісаў у сваіх успамінах таксама С. Грабскі. Ён абгрунтоўваў сваю адмоўную пазіцыю па гэтым пытанні тым, што пераважна праваслаўнае насельніцтва гэтай тэрыторыі складала б ў польскай дзяржаве чужародную масу, якую было б цяжка асіміліраваць⁴. Яго думкі мелі немалаважнае значэнне для польскай дэлегацыі, паколькі акрамя яго ніхто з паслоў сейма, якія ўваходзілі ў склад дэлегацыі, асабіста не ведаў Беларусі.

За ўключэнне Мінска і ўсёй Міншчыны ў склад Польшчы актыўна выступалі члены польскай дэлегацыі Л. Васілеўскі і В. Камянецкі, якія спачатку нават хацелі ўтварэння з усёй Беларусі буфернай дзяржавы, эфедэрыраванай з Польшчай. Як заўважаў С. Грабскі, іх надзей і планы не былі наогул беспадстаўнымі. Мінск заўсёды перад вайной выбіраў прэзідэнтам горада паляка. Сярод земскіх выбаршчыкаў Мінскай губерні палякі складалі 55%, што

¹ Ва ўспамінах С. Грабскага савецкая Расія называецца Савецкім Саюзам, які, як вядома, быў створаны пазней, у 1922 г.

² Grabski, S. Op. cit. T. 2. S. 176–177.

³ Dabski, J. Op. cit. S. 110.

⁴ Grabski, S. Op. cit. T. 2. S. 172–174.

сведчыла, па яго словах, аб вялікім уплыве тут польскай цывілізацыі. Але выбары ў земскае і гарадское самакіраванне былі ў царскай Расіі цэнзавыя, і палякі складалі тут вышэйшы сацыяльна і больш заможны пласт. Затое сярод простага людзю моцна пераважала праваслаўнае насельніцтва. З прычыны таго, што ў Польшчы самакіраванне абавіралася на ўсеагульнае галасаванне, С. Грабскі лічыў, то не было б перспектывы на далейшае ўтрыманне гэтага насельніцтва ў польскіх руках у выпадку ўключэння Мінскай губерні ў Польшчу¹.

С. Грабскі пісаў: «На самой справе асабіста я не мог канстатаваць гатоўнасць савецкай дэлегацыі аддаць цэлую Беларусь пад польскія ўплывы. Аднак, магчыма, гэта трапна адчуў Домбскі падчас сваіх канфідэнцыйных перагавораў з Іофе. Але я занадта добра спазнаў Беларусь падчас фарміравання ў ёй першага нашага корпусу, каб мець ілюзіі, што яе праваслаўнае насельніцтва, якое значна пераважае ўжо на Міншчыне і ў Навагрудскім [павеце], а тым больш на Магілёўшчыне і пад Полацкам, не адчувала сябе бліжэйшым да Расіі, чым да Польшчы, без розніцы, была б гэта белая ці чырвоная Расія. Таму лёс федэрацыі Беларусі з Польшчай быў бы занадта няпэўны»². Акрамя Л. Васілеўскага і В. Камянецкага рэшта польскай дэлегацыі выказалася за правядзенне мяжы, якая б заходнюю, больш каталіцкую частку Беларусі, аддавала Польшчы, пакідаючы ўсходнюю, больш праваслаўную частку, савецкай Расіі.

Польскі палітык асцерагаўся, што ў выпадку моцнага канфлікту Польшчы з Расіяй «буферная Беларусь» магла б лёгка сказаць на ўзор Украіны Б. Хмяльніцкага: «Больш хочам з праваслаўнай Расіяй» і перайсці на бок Расіі, бо лічыў, што сярод масы беларусаў нацыянальная свядомасць была ў той час яшчэ значна слабейшая, чым на Украіне³. Але няўдача польскай ваеннай кампаніі на Украіне, насельніцтва якой, насуперак запэўненню С. Пятлюры, стала хутчэй на бальшавіцкі, чым на польскі бок, праяўляючы поўную абыхавасць да лозунгу дзяржаўнай незалежнасці Украіны, адштурхоўвала ўсе партыі, за выключэннем, бадай, адной «Вызваленне», — ад федэратыўных задумаў.

С. Грабскі ведаў, на падставе вопыту галіцкай палітыкі, якім вялікім цяжарам для дзяржаўнага жыцця з'яўляецца міжнацыянальная барацьба. Ён не сумневаўся, што яна не спыніцца ва

¹ Grabski, S. Op. cit. T. 2. S. 173.

² Ibid. S. 172.

³ Паводле яго слоў «На самой справе яе там амаль не было, а існавала толькі канфесійная свядомасць».

Усходняй Малапольшчы і не меў жадання ўскладняць жыццё польскай дзяржавы, якая арганізавалася нанова, яшчэ беларускай справай. Разлічваючы на паланізацыю пасля пэўнага часу беларусаў-католікаў, трэба было таксама ўсведамляць сабе вялікае праўдападабенства абуджэння разам з поступам асветы нацыянальных антыпольскіх тэндэнцый на Беларусі. У сувязі з вышэй сказаным ён пісаў: «Таму я лічыў пажаданым для Польшчы атрымаць толькі тую частку Беларусі, на якой у суме католікі будучы складаць значную большасць. Але ў выпадку ўключэння ў Польшчу Мінскай зямлі сярод беларусаў колькасна пераважалі б праваслаўныя. Прытым Мінск быў бы галоўным цэнтрам праваслаўнай царквы на Беларусі. Пад савецкай уладай яно [праваслаўе] існаваць надалей не магло, але Польшча не магла не даць яму поўнаасцю ажыццё. А паколькі праваслаўнае духавенства ва ўсёй Расіі, а значыць і на адарваных ад Польскай Рэчы Паспалітай землях, было наскрозь нацыяналістычна расійскае, таму разам з Мінскам мы ўключылі б у Польшчу моцны асяродак варожага нам расійскага нацыяналізму»¹.

Для С. Грабскага лепшым варыянтам усходняй мяжы была лінія на некалькі дзесяткаў кіламетраў далей на ўсход ад Мінска, паблізу ад лініі перамер'я, прапанаванага Польшчы савецкім урадам 28 студзеня 1920 г. (Дрыса–Дзісна–Полацк–Пціч), бо ў такім выпадку польскія палітыкі ўтварылі б дзяржаву больш чым з 60% польскага насельніцтва. Калі ён выклаў гэтыя аргументы Н. Барліцкаму і В. Керніку, яны таксама прызналі, што насуперак усякім пачуццёвым меркаванням трэба адмовіцца ад уключэння Мінскай губерні ў Польшчу. І так вырашыла большасць польскай дэлегацыі.

У той жа час С. Грабскі прапанаваў вылучыць патрабаванне ахапіць польскай мяжой Дзісенскі і Вілейскі паветы, якія знаходзіліся на ўсход ад Віленскай губерні. Апошнюю савецкая Расія пасля выгнання з яе польскіх войскаў аддала Літве, а потым заняў генерал Л. Жэлігоўскі. Саюз з прыбалтыйскімі дзяржавамі быў адной з улюбёных думак Ю. Пілсудскага. Аднак пара членаў дэлегацыі хацелі перад сваім канчатковым рашэннем атрымаць думку ўрада па гэтым пытанні. Я. Домбскі неадкладна паслаў адпаведную дэпешу ў Варшаву. У сваім адказе, аднак, міністр замежных спраў Е. Сапега нібы ўмыў рукі: урад, праінфармаваў ён, не супярэчыць патрабаванню адыхода Дзісны і Вілейкі да Польшчы, але і не лічыць гэта неабходным².

¹ Grabski, S. Op. cit. T. 2. S. 174.

² Ibid. S. 174–175.

Польскі ўрад таксама не выпрацаваў адназначнага рашэння па гэтым пытанні. Таму яго павінна была вырашаць сама дэлегацыя. С. Грабскі вылучыў праект так званага калідора, аб чым згадвае ва ўспамінах: «І моцна падтрыманы Барліцкім і Кернікам мой праект “калідора”, які злучае Польшчу з Латвіяй і адначасова аддзяляе Літву і спрэчныя з ёй тэрыторыі Віленскай зямлі ад Савецкага Саюза, быў аднагалосна прыняты. На працягу доўгага часу потым наша прэса называла гэты калідор “калідорам Грабскага»»¹. В. Кернік прапанаваў таксама дадатковую ўхвалу, каб у мірны прэлімінарыі дагавор было ўключана выразнае сцвярджэнне, што справа дзяржаўнай прыналежнасці спрэчных паміж Польшчай і Літвой зямель, якія знаходзяцца на захад ад польска-савецкай мяжы, «належаць выключна Польшчы і Літве». Гэта прапанова была прынята польскай дэлегацыяй таксама аднагалосна.

У лісце Я. Домбскага міністру замежных спраў Е. Сапезе, датаваным сярэдзінай снежня 1920 г., гаварылася аб перагаворах з А. Іофе па пытанні рэктыфікацыі мяжы паміж Польшчай і Беларуссю. А. Іофе пагаджаўся ўступіць «частку або цэлую Тураўскую пушчу», а таксама «прызнаць за Польшчай больш за тое, што ёсць у прэлімінарыі трактаце, яшчэ каля 3000 кв. вёрст»².

Аб тэрытарыяльных уступках з боку А. Іофе Я. Домбскі паведаміў і старшыні Савета Міністраў Польшчы В. Вітосу 8 лютага 1921 г., адзначыўшы ў сваім лісце: «Масква згадзілася на аддачу Польшчы яшчэ трох тысяч квадратных вёрст. Гэтыя тэрытарыяльныя ўступкі дадзены перш за ўсё на Палессі, у сувязі з чым польская лінія мяжы даходзіла б да Турава, аднак Тураў застаўся б у расійскіх руках»³. Акрамя таго, Расія перадавала шматок тэрыторыі на Валыні ў тым месцы, дзе было моцнае заглыбленне польскай мяжы на захад. Расійская дыпламатыя таксама пагаджалася аддаць Польшчы Радашковічы, Батурын і ахову для берагоў Віліі. Гэта азначала, па словах Я. Домбскага, тое, што польская мяжа больш-менш дайшла б у гэтым месцы да межаў былой Віленскай губерні так, як гэта было абумоўлена яшчэ ў час перагавораў аб прэлімінарыі дагаворы, і што потым прагледзела памежная камісія.

Гэтыя звесткі А. Іофе падаў Я. Домбскаму цалкам прыватна, агаворваючыся, што афіцыйна гэтага не можа адкрыць, паколькі павінен пачакаць, як уладзяцца эканамічныя справы. Савецкі дыпламат тлумачыў далёка ідучыя ўступкі польскаму боку тым, каб аблегчыць сітуацыю старшыні польскай мірнай дэлегацыі. Для

¹ Grabski, S. Op. cit. T. 2. S. 175.

² Ibid. S. 152–153.

³ Ibid. S. 170–171.

яго нібыта было важна, што на чале гэтай дэлегацыі стаіць прадстаўнік Стронніцтва людовага (народнай партыі) і з гэтага пункту гледжання А. Іофе фармуляваў умовы міру. Я. Домбскі далей паведамляў В. Вітосу: «Іофе некалькі разоў падкрэсліў, што “тэрытарыяльныя ўступкі — гэта асабісты падарунак пану Домбскаму” і таму ніякі іншы старшыня польскай мірнай дэлегацыі гэтага не атрымае». А. Іофе казаў Я. Домбскаму пра тое, што ён добра ўсведамляе, што яго дыпламатычная кар’ера была б аслаблена, калі не назаўсёды скончана фактам такіх значных уступак. Калі б на яго месца прыйшоў бы нехта іншы, той бы прадставіў Польшчы горшыя ўмовы, чым тыя, якія даваў ён. Прыйшоў бы, праўдападобна, хтосьці больш непрыхільны да Польшчы і тады магла б пайсці гаворка не толькі пра скасаванне ўсялякіх уступак, але нават пра змену прэлімінарнага трактата¹.

Падобная трактоўка ўступак з боку А. Іофе, пададзеная Я. Домбскім, якая зводзіць усё да асабістых матываў, уяўляецца нам малаверагоднай. Хутчэй за ўсё, А. Іофе не хацеў казаць праўды пра сапраўдныя прычыны ўступак, якія датычылі перш за ўсё беларускай тэрыторыі. Паводле сакратара польскай дэлегацыі А. Ладася, у беларускім пытанні «былі адкрытыя розныя магчымасці і рашэнне залежала амаль выключна ад волі польскай дэлегацыі, бо Саветы пад націскам ваенных дзеянняў былі гатовыя на любыя ўступкі»².

Я. Домбскі пісаў у сваіх успамінах пра канчатковую фазу рыжскай мірнай канферэнцыі яшчэ пра адзін важны паварот у пазіцыі расійскай дэлегацыі: «У самым канцы мірных перагавораў бальшавіцкай дэлегацыяй было ўзнята вельмі цікавае і вельмі значнае пытанне, а менавіта пытанне пра агульную мяжу Польскай Рэчы Паспалітай з Расіяй, якой ва ўступным мірным трактаце няма»³. Гэта пытанне было канчаткова вырашана такім чынам: ў артыкуле II мірнага дагавора было сказана, што Польшча мяжуе «з Расіяй, Украінай і Беларуссю», а ў артыкуле III адзначалася, што «Польшча адмаўляецца на карысць Украіны і Беларусі ад усіх правоў і прэтэнзій на землі, размешчаныя на ўсход ад гэтай мяжы». У прэлімінарным мірным дагаворы не было ніякай згадкі пра тое, што Польшча мяжуе з Расіяй, а згадваліся толькі Украіна і Беларусь. Формула наконт узаемнай адмовы гучала ў прэлімінарным дагаворы (артыкул I) наступным чынам: «Расія і Украіна адмаўляюцца ад усіх правоў і прэтэнзій на землі, размешчаныя на захад ад гэтых зямель. Са свайго боку Польшча адмаўляецца на карысць

¹ Grabski, S. Op. cit. T. 2. S. 170–171.

² Lados, A. Op. cit. S. 236–238.

³ Dabski, J. Op. cit. S. 181.

Україны і Беларусі ад усіх правоў і прэтэнзій на землі, размешчаныя на ўсход ад гэтай мяжы». Гэтая формула была ідэнтычнай формуле ў канчатковым дагаворы¹.

С. Грабскі па гэтым пытанні паведамляе ў сваіх мемуарах наступнае. У сувязі з вызначэннем мяжы паміж Польшчай і савецкай Расіяй трэба было вырашыць яшчэ адну справу фармальна-юрыдычнага характару. Як гэта мяжу акрэсліць: як польска-расійскую ці польска-савецкую, ці таксама, як гэтага патрабавалі А. Іофе і Д. Мануільскі, як мяжу паміж Польшчай, з аднаго, і Украінай і Беларуссю, з другога боку. Польская згода на гэта патрабаванне азначала несумненна яе прызнанне вырашэння справы буферных дзяржаў «на карысць» Расіі. Таму яно выклікала сярод членаў дэлегацыі, асабліва з боку прыхільнікаў Ю. Пілсудскага, моцныя прэчэнні. Аднак спаянай тройцы (С. Грабскі, Н. Барліцкі і В. Кернік) ўдалося пераканаць большасць калег, што, калі фактычна вялізная большасць беларусаў і ўкраінцаў будзе заставацца ў межах саюза савецкіх рэспублік, якім кіруе Расія, будзе ўсё роўна, як называць польскую ўсходнюю мяжу. Гэта ні ўмацуе, ні аслабіць факт залежнасці ў выніку польска-савецкай вайны далейшага лёсу Украіны і Беларусі ад Расіі, а не ад Польшчы. Затое, канстатаваў С. Грабскі, «пэўнае, хоць і не празмерна вялікае, для нас значэнне мае тое, што Расія разам з эфедэрыраванай з ёй Украінай і Беларуссю прызнаюць, што на захад ад нашай з імі мяжы ёсць ні якая-небудзь “Заходняя Украіна” ці “Заходняя Беларусь”, але папросту Польшча. Такім чынам мы ўзгаднілі сярод нашай дэлегацыі пытанні нашай мяжы з “Беларуссю і Украінай”»².

У лісце Я. Домбскага міністру замежных спраў Е. Сапезе ад 9 сакавіка 1921 г. звярталася ўвага на новы паварот у расійскай пазіцыі на перагаворах, які заключаўся ў тым, што расійскія дыпламаты падкрэслівалі факт агульнай мяжы паміж РСФСР і Польшчай, «паколькі Беларуская Рэспубліка ахоплівае толькі 6 павеатаў Мінскай губерні»³. У лісце гаварылася пра тое, што на апошнім пасяджэнні памежнай камісіі А. Іофе па падказцы свайго сакратара І. Шамякіна звярнуў увагу на тое, што Польшча на паўночным адрэзку мяжуе на кароткай прасторы з РСФСР, і прапанаваў правесці неабходную карэктурку межаў.

Я. Добскі адказаў на гэта, што пра агульную мяжу паміж Польшчай і Расіяй не можа быць і гаворкі, паколькі Польшча на ўсёй гэтай лініі мяжуе толькі з Беларуссю. На гэтым здавалася ўвесь інцыдэнт закончыўся. Аднак пасля некалькіх дзён Э. Квірынг, старшыня

¹ Dabski, J. Op. cit. S. 186.

² Grabski, S. Op. cit. T. 2. S. 175–176.

³ Dabski, J. Op. cit. S. 183.

памежнай камісіі з боку расійска-ўкраінскай дэлегацыі, накіраваў ліст міністру Л. Васілеўскаму, старшыні памежнай камісіі з польскага боку, у якім растлумачваў размежаванне паміж Беларуссю і Украінай, а ў канцы гэтага ліста згадаў, што на малым адрэзку Польшча мяжуе з РСФСР, паколькі Беларуская Рэспубліка ахоплівае толькі 6 паведаў Мінскай губерні. Такім чынам праблема, выпадкова закранутая А. Іофе, была пастаўлена афіцыйна¹.

На ліст Э. Квірынга Л. Васілеўскі не адказаў, не жадаючы правакаваць далейшага абмену думкамі па гэтай справе. Аднак 9 сакавіка 1921 г. адбылася вельмі паказальная сцэна на пасяджэнні падкамісіі сакратароў, на якой было патрэбна ўстанавіць канчатковы тэкст дагавора для друку. Пры гэтым Л. Васілеўскі павінен быў устанавіць аўтэнтычнасць украінскага тэксту, паколькі ўкраінскія дэлегаты не ведалі ўкраінскай мовы. Калі пачалося апісанне мяжы, І. Шамякін заявіў, што добра было б пры гэтай нагодзе скарэкціраваць апісанне мяжы, паколькі на паўночным адрэзку Польшча мяжуе не з Беларуссю, а з Расіяй. Л. Васілеўскі і сакратар польскай дэлегацыі К. Пазнаньскі заявілі, што не ведаюць пра гэта і што наогул не хочуць займацца гэтай справай, бо яны не ўпаўнаважаны вырашаць палітычныя пытанні, а толькі павінны ўстанавіць аўтэнтычнасць тэкстаў, прынятых на рэдакцыйнай камісіі. На гэта І. Шамякін адказаў, што ўсё ж А. Іофе пра гэта ўспамінаў. Аднак з польскага боку не хацелі над гэтым больш дыскутаваць. Акрамя таго, А. Іофе, па словах Я. Домбскага, пра гэта пытанне з ім наогул не гаварыў².

У сувязі з гэтым Я. Домбскі не бачыў для Польшчы небяспекі, калі б у артыкуле II дагавора было б сказана, што Польшча мяжуе з Украінай, Беларуссю і Расіяй. Ён нават прадбачыў пазітыўныя наступствы ад гэтага ў будучым, калі далей пісаў: «Такая формула магла б нам нават калісьці ў будучыні спатрэбіцца. Савецкая Украіна і Беларусь — гэта фікцыі, створаныя бальшавікамі для маскіравання іх агульнасавецкага імперыялізму. Бальшавікі, магчыма, маюць намер калісьці ліквідаваць гэтыя ўкраінскія і беларускія фікцыі. У выпадку ж знішчэння незалежнасці Украіны і Беларусі і ліквідацыі саміх іх назваў наша мяжа павісла б нібы ў паветры. Адзіным трывалым быў бы адрэзак, які мяжуе з Расіяй, які потым можна было б аўтаматычна падоўжыць на поўдзень, бо Расія была б, несумненна, тады спадкаемцам Беларусі і Украіны. Маю ўражанне, што апошняя бальшавіцкая прапанова можа змяшчаць у сабе менавіта прадка-

¹ Dabski, J. Op. cit. S. 183.

² Ibid. S. 184.

занне ліквідацыі Беларусі, якую бальшавікі ў лісце Квірынга звялі да смешных памераў»¹.

Акрамя памежнага пытання беларуская праблематыка закраналася на мірных перагаворах і ў сувязі з іншымі тэмамі. На пасяджэнні Галоўнай камісіі 4 кастрычніка Я. Домбскі адрэагаваў на патрабаванне расійска-ўкраінскай дэлегацыі аб прызнанні Польшчай палітычнага ладу, які савецкая Расія ўсталявала на беларускіх і ўкраінскіх землях. Ён сказаў, што Польшча, прызнаючы права кожнага народа самастойна вырашаць свой лёс, «не можа прызнаць сапраўдным і свабодным волевыяўленнем народа ўладу, навязаную сілай расійскіх савецкіх войскаў, забяспечанай прызначанымі з Масквы камісарамі, якія неаднаразова фігуруюць перш-наперш як упаўнаважаныя Савецкай Расіі, а потым фігуруюць як прадстаўнікі волі мясцовага насельніцтва»².

Пад гэтым вылучэннем расійскай дэлегацыяй нібыта самастойных, а на самай справе цалкам залежных ад савецкай Расіі савецкіх тэрытарыяльных арганізацый выразна хавалася жаданне замаскавацца пад новай формай былых захопаў. Я. Домбскі далей сцвярджаў: «І сапраўды, тая ж савецкая Беларусь не мае ніякіх аб'ектыўных рысаў самастойнасці і дзяржаўнай незалежнасці». Ён таксама выказаў сумненне, ці мае такія рысы і савецкая Украіна³.

Кіраўнік польскай дэлегацыі заўважыў, што савецкая Расія распарадзілася Віленскай і Гродзенскай губернямі, дзе «несумненна пражывае польская большасць», нібыта сваёй законнай уласнасцю, не пытаючыся волі мясцовага насельніцтва. Ён аднак не пажадаў далей развіваць гэту тэму, паколькі пытанне аб лёсе гэтых зямель павінна было належаць непасрэднаму ўрэгуляванню паміж Польшчай і Літвой.

Я. Домбскі сказаў, што Польша, не чакаючы ініцыятывы з боку Расіі, прызнала незалежнасць Літвы, Украіны і Беларусі⁴. У той жа час Расія не дала рэальнай гарантыі незалежнасці Беларусі і Украіны, акрэслення іх усходніх і паўночных межаў, правядзення свабодных сходаў — пасля адыходу расійскіх войскаў — канстытутаў (устаноўчых сходаў) гэтых краін, выбраных роўным, тайным, усеагульным, прамым, прапарцыянальным галасаваннем, не

¹ Dabski, J. Op. cit. S. 185.

² Ibid. S. 100.

³ Ibid.

⁴ На самой справе Польшча прызнала Беларусь толькі паводле Рыжскага мірнага дагавора, падпісанага 18 сакавіка 1921 г. Пры гэтым пад Беларуссю мелася на ўвазе Беларуская ССР, хаця ў самім тэкспе дагавора (арт. II) гаварылася менавіта пра прызнанне незалежнасці Беларусі без аніякага ўпамінання назвы дзяржавы.

адмовілася ад спынення рэпрэзентацыі гэтых дзяржаў Расіяй на міжнароднай арэне.

А. Іофе адказаў на гэту дэкларацыю словамі, што расійска-ўкраінская мірная дэлегацыя прымае да ведама, што Польшча прызнала незалежнасць Украіны, Літвы і Беларусі, але не можа не нагадаць, што гэта прызнанне незалежнасці ў перыяд польскай акупацыі не перашкаджала кіраваць гэтымі землямі прызначанымі з Варшавы камісарамі і шляхам тэрору¹.

С. Грабскі ўзгадвае пра адну знаменальную размову па пытанні мяжы, якая адбылася ў яго падчас канферэнцыі з брытанскім камісарам у Латвіі, Эстоніі і Літве, не ўпамінаючы аднак яго імя. Брытанскі дыпламат звярнуўся да яго як да старшыні польскай памежнай камісіі з перасцярогай, што польскія патрабаванні мяжы, якая ідзе на ўсход больш, чым прапанаваная лордам Керзанам лінія перамер'я, урад Яго Вялікасці будзе лічыць непрыязным актам у адносінах да яго. С. Грабскі ў адказ папрасіў прайнфармаваць яго, калі не адразу, то праз пару дзён, пасля кансультацыі з Лонданам, ці шмат дывізій гарантуе Вялікабрытанія Польшчы для абароны гэтай прадыхтаванай лордам Керзанам мяжы. На гэта высокі брытанскі камісар сказаў, што яму не трэба звяртацца ў Лондан па нейкія тлумачэнні, паколькі ён загадзя можа яго папярэдзіць, што Вялікабрытанія не можа даць Польшчы ніякай вайскавай гарантыі цэласці яе межаў. Пасля гэтага польскі дыпламат закончыў размову словамі: «Прашу паведаміць брытанскаму ўраду, што калі мы не можам чакаць з яго боку ніякай дапамогі ў выпадку пагрозы цэласці нашых межаў і самі павінны іх абараняць, то мы самі вызначаем іх так, каб іх удалося эфектыўна ўласнымі нашымі сіламі абараніць»².

С. Грабскі таксама атрымаў інфармацыю, што высокі камісар канфідэнцыйна наведваў А. Іофе і заахвочваў яго настойваць на лініі Керзана. На думку С. Грабскага, гэта рабілася ў інтарэсах расійскіх «белых генералаў», на перамогу якіх Вялікабрытанія ў той час поўнасю ставіла ў сваёй усходняй палітыцы. Для яе было пажадана, каб польска-расійская вайна працягвалася далей, паколькі гэта павялічвала шанцы перамогі П. Урангеля. Таму яе прадстаўнік у Рызе даваў А. Іофе парады, якія на самой справе рабілі заключэнне міру для нас немагчымым. «Сумняваюся, каб той пан думаў, што яго “перасцярога” акажа хоць нейкі ўплыў на нас. Ён зрабіў гэта сваім умяшаннем адносна мяне, каб даць А. Іофе доказ, што можа сур'ёзна разлічваць на прыхільную падтрымку

¹ Dabski, J. Op. cit. S. 102.

² Grabski, S. Op. cit. T. 2. S. 178.

брытанскага ўрада, калі б перагаворы працягваліся даўжэй. Але савецкаму ўраду ў той час было важна хутка дасягнуць перамір'я на нашым фронце. 12 кастрычніка мы падпісалі прэлімінары мірны трактат з Савецкім Саюзам. У момант падпісання я сказаў Барліцкаму, які сядзеў поруч: “Мы падпісалі смяротны прысуд для Урангеля”»¹.

Зроблены агляд польскай мемуарнай літаратуры, які мае відэавочна выбарачны характар, пралівае святло на малавядомыя ў беларускай гістарыяграфіі факты і эпізоды з гісторыі дыпламатычнай барацьбы савецкай Расіі і Польшчы вакол падпісання Рыжскага мірнага дагавора. Успаміны польскіх удзельнікаў мінскіх і рыжскіх перагавораў паказваюць, што польскі бок вёў іх фактычна з пазіцыі сілы. Пра гэта сведчаць хаця б планы ўключэння Мінска і Мінскай губерні ў склад Польшчы, якія выношвалі прыхільнікі федэратыўнай канцэпцыі. Рэалістычная пазіцыя, занятая С. Грабскім і яго прыхільнікамі, перакрэсліла аднак гэтыя небяспечныя, на іх думку, ў будучым для адзінства польскай дзяржавы планы.

Гісторыкам пакуль што мала вядома аб планах савецкай дэлегацыі, інструкцыях, якія атрымліваў А. Іофе ад ленінскага ўрада. Невядома таксама і тое, наколькі старшыня расійскай дэлегацыі мог рабіць далейшыя тэрытарыяльныя ўступкі палякам за кошт беларускіх зямель. У адрозненні ад удзельнікаў польскай дэлегацыі ніхто з членаў расійска-ўкраінскай дэлегацыі не пакінуў успамінаў аб мірных перагаворах. Адказы на гэтыя і іншыя пытанні патрабуюць далейшых архіўных пошукаў.

¹ Grabski, S. Op. cit. T. 2. S. 178.